

SONÁTOVÝ CYKLUS

VZNIK, CHARAKTERISTIKA

Vzniká a nadobúda svoje typické zloženie v hudbe klasicizmu (2. polovica 18. storočia). Je najvyspelejšou cyklickou formou, schopnou prinášať najväčšie kontrasty pri súčasnej maximálnej formovej jednote. Jednotlivé časti sonátového cyklu sa vzájomne dopĺňujú, pričom každá z nich dostáva plný zmysel až v celkovom kontexte.

Súdržnosť sonátového cyklu je daná:

1. **pevným myšlienkovým zopätím jednotlivých častí**

2. **premýšlenou stavebnou líniou**

Sonátový cyklus má značne vyklenutú stavebnú líniu, ktorej ťažiskom je obyčajne prvá a posledná časť. Vnútorne časti sú spravidla menej dôležité.

3. **dôkladným tonálnym plánom – princípom tonálnej osi**

Klasická a romantická hudba dodržiavala tonálnu os, to znamená, že hlavná tónina sa objavuje v prvej a poslednej časti. Stredné časti boli písané v príbuzných tóninách (rovnomenne, paralelne, subdominantne a terciovej príbuznosti). Len zriedkavo býva použitá dominantná tónina, tá je obyčajne využitá ako tonálny kontrast prvej časti.

▽ **Pri hlavných tóninách molových** niekedy vo finále dochádzalo k zmene tónorodu, ak si to vyžadoval vnútorný vývoj skladby (napr. Beethoven Osudová symfónia: 1. časť je v c mol, finále je v C dur). V hudbe neskorého romantizmu sa tonálne vzťahy značne uvoľňujú (stredné bývajú vo veľmi vzdialených tóninách, niekedy cyklus nie je ani tonálne uzavretý – G. Mahler 1. časť 9 symfónie je v D dur, finále v Des dur).

Rano-klasicistický sonátový cyklus (kmeňový základ) mal pôvodne **3 časti**, (bol ovplyvnený starou talianskou predohrou – sinfóniou, s tempovým usporiadaním úsekov **rýchla – pomalá – rýchla**).

1. Sonátové allegro
2. Pomalá spevná časť
3. Finále v rýchлом tempe

Majstri viedenského klasicizmu obohatili dovtedajší 3-časťový cyklus o nový charakterový prvok tanečný (Menuet) alebo žartovný (Scherzo – predovšetkým v diele L. van Beethovena) zväčša ako jeho tretia časť, čím vzniká 4-časťový sonátový cyklus, ktorý sa uplatňuje najmä v symfóniách a komorných skladbách. Jeho typická línia má nasledovné znaky:

ČASŤ	TÓNINA	TEMPO	TYPICKÉ FORMOVÉ RIEŠENIE	OBSAHOVÝ CHARAKTER
1. časť „sonátové allegro“	hlavná	rýchle	sonátová forma (v symfóniách často aj s pomalou introdukciou)	nastolenie hlavných konfliktov (v ich akčnej dramatickej podobe) a prvý závažný pokus o ich riešenie v evolučnom rozvedení
2. časť „sonátové adagio“	kontrastná	pomalé	veľká trojdielna plynulá; starosonátová; rondo; variácie	pohľad na problematiku z meditatívneho odstupu, obohatenie cyklu o citovo-lyrický rozmer
3. časť „menuet“ alebo „scherzo“	hlavná (výnimočne kontrastná)	tanečné alebo motoricky pulzujúce	veľká trojdielna zložená – „da capo“	odklon (únik) od centrálnych konfliktov prostredníctvom tanečnej alebo žartovnej relaxácie

4. časť „finale“	hlavná	veľmi rýchle	rondo; sonátová forma (veľmi často sonátové rondo)	definitívne vyriešenie konfliktov či už priamym nasolením východiska (alla Haydn) alebo prostredníctvom finálneho zápasu (alla Beethoven)
------------------	--------	--------------	--	---

Modifikácie sonátového cyklu:

1) **Vnútrotné časti môžu nasledovať aj v opačnom poradí.** (napr. Beethoven – 9. symfónia, Schumann: 2. symfónia...)

2) **3-časťové koncertné cykly** (sólové koncerty) neobsahujú časť tanečnú.

3) **Modifikácie vznikajúce z klasického 4-časťového základu:**

A. **rozširovaním:** zväčša zmnožovaním vnútrotných častí – dve pomalé, alebo dve tanečné časti

Berlioz: **Fantastická symfónia** (de facto dve tanečné časti 2. a 4.):

1. Sonátové allegro	Sny a vášne
2. Valčík	Na plese
3. Pastorále	Na vidieku
4. Pochod	Cesta na popravisko
5. Finále	Šabat čarodějnic

Iné príklady:

- Jozef Suk – 5-časťová symfónia Asrael (dve adagia)
- Alexander Skrjabin – 1. symfónia
- Leoš Janáček – 5-časťová Symfonieta (introdukcia sa odčlenila ako samostatná prvá časť)

Ďalšie zvyšovanie počtu častí na šesť a viac sa vyskytuje iba výnimočne (napr. G. Mahler – 3. symfónia), nakoľko by cyklus stratil svoju typickú koncentrovanosť a mohol by sa stavebne rozpadnúť (prestali by sme jednotlivé časti vnímať ako súčasť celku, ale mali by sme pocit vnímania jednotlivých častí ako samostatných skladieb).

B. **zúžovaním:** je vynechaná jedna z vnútrotných častí (tanečná alebo pomalá), dostávame najmenší sonátový cyklus – **2-časťový**. Jeho majstrom bol hlavne L. van Beethoven. (Zaujímavým javom je, že absencia určitej časti sa kompenzuje prenesením jej typického znaku na niektorú zo zostávajúcich častí)

L. van Beethoven: Klavírna sonáta C-dur op. 53, Waldsteinská
(má 3 časti, skrátená stredná časť končí na dominante a spája sa s finálnym rondom)

L. van Beethoven: Klavírna sonáta cis-mol op. 27, č. 2 „Mesačného svitu“ –
(má 3 časti, vynechané je vstupné allegro, skladba začína sonátovým adagiom)

L. van Beethoven: Klavírne sonáty:

- Fis-dur op. 78 (allegro – finále)
- e-mol op. 90 (allegro – adagio)
- c-mol op. 111 (allegro – adagio)

4) **Modifikované poradie častí:**

- umiestňovanie tanečnej (scherzovej) časti na koniec cyklu
- ukončenie cyklu pomalou, spevnou časťou (P. I. Čajkovskij – 6. symfónia „Pathetická“ – končí mohutne vyklenutým Adagio lamentoso)

3. časť je pomalá

„Pathetická“

V hudobnej literatúre vystupuje sonátový cyklus pod rôznymi názvami:

1. **SONÁTA**: pre jeden sólový nástroj alebo pre dvojicu
(úloha klavíra je rovnocenná s hlavným, melodickým nástrojom, čiže nemá iba sprievodnú funkciu)
2. **SYMFÓNIA**: orchestrálny sonátový cyklus
3. **KONCERT**: má štandardne iba 3 časti (allegro – adagio – finále).
Sólový nástroj má podstatne vedúcu úlohu, orchester sprievodný. V priebehu vývoja sa funkcia orchestra postupne zvyšovala, sólová a orchestrálna zložka sa zrovnoprávňujú.
4. **KOMORNÁ HUDBA**: od dueta, tria, kvarteta... až po noneto; skladba dostáva názov podľa nástrojového obsadenia (napr. sláčikové kvarteto, dychové kvinteto atď.)